

В статті досліджено особливості розповсюдження обстоятельственными детермінантами речення в офіційно-деловому дискурсі, визначено параметри їх семантичної та граматичної структури, встановлено частота використання обстоятельственных детермінантів в текстах українського офіційно-делового дискурсу та стилістична перспектива, прослідковано комунікативне призначення розглянутих синтаксических одиниць.

Ключевые слова: детермінант, обстоятельственный детермінант, семантичні групи обстоятельственных детермінантів, синкретический (полісинкретический) обстоятельственный детермінант, детермінація, офіційно-деловий дискурс, офіційно-деловий текст, офіційно-деловий стиль.

There were established parameters of official-business discourse and official-business text, the specific formation and connecting opportunities of constructions of syntax of adverbial determinants and principles of their functioning in official business discourse.

Key words: determinant, adverbial determinant, semantic structure of adverbial determinants, syncretic (polisyncretic) adverbial determinant, determination, official business discourse, official business text, official business style.

УДК 811.161.2-26'367.624

Висоцький А.В.

ПРИЙМЕННИКОВІ СФЕРИ ПРИСЛІВНИКОВИХ КОМПАРАТИВІВ

У статті здійснено аналіз вторинних, або невластне-прислівникових, формально-синтаксичних функцій компаративних означальних прислівників у сфері прийменників.

Ключові слова: вторинні формально-синтаксичні функції, означальні прислівники, компаративи, прийменникова сфера, препозиціоналізація.

Уживання прислівникових компаративів у сфері прийменників дослідники кваліфікують як „нетипову для українських компаративних одиниць функцію” [8, с. 98 – 99], як крайню периферію їхнього вторинного функціонування [6, с. 11], бо в цій позиції вони “не виконують семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних функцій членів речення, а служать для оформлення синтаксичних зв’язків та семантико-синтаксичних відношень між словами” [8, с. 99]. Про периферійність функції прийменника для прислівникових компаративів свідчить і те, що її можуть виконувати лише деякі компаративні означальні прислівники, зокрема компаративні

прислівники міри й ступеня *більше, менше*, просторові означальні *ближче, далі, вище, нижче, глибше* та часові означальні прислівники *раніше, пізніше, довше*. Зрідка в ролі прийменників можуть уживатися поодинокі компаративні якісно-означальні прислівники, серед яких *частіше, рідше, швидше, дешевше, дорожче* та ін. Препозиціоналізація цих компаративів відбувається в позиції, яку кваліфікують як причислівникову [1, с. 262; 3, с. 6], хоч її, крім числівниково-іменникової сполуки та числівника, можуть експлікувати іменники кількісно-вимірювальної семантики. Точніше її було б кваліфікувати як позицію з кількісно-обмежувальним значенням, де компаративи названих семантичних груп означальних прислівників по-різному нейтралізують своє вихідне та порівняльне значення.

Перетворення прислівникових компаративів на відкомпаративні прийменники відбувається у два етапи, причому перший – спільний для всіх компаративів зазначених вище семантичних груп означальних прислівників, а на другому етапі деякі з них виявляють свої відмінності.

Формування похідних прийменників на основі прислівникових компаративів пов'язане із семантичною особливістю їхніх базових прислівникових компаративних предикатів стану-відношення, суть якої полягає в тому, що вони своєю семантикою відкривають дві валентні позиції – лівобічну суб'єкта порівняння і правобічну об'єкта порівняння. Характерно, що об'єктну позицію прислівникові компаративи зберігають, уживаючись у всіх своїх (типовій і вторинних) формально-синтаксичних функціях – придієслівного некерованого другорядного члена речення, керованого другорядного члена речення, детермінантного другорядного члена речення, прислівникового компаративного складеного присудка та прислівникового компаративного складеного головного члена односкладного речення. Щодо цих формально-синтаксичних позицій об'єктно-порівняльний компонент займає позицію прикомпаративного керованого другорядного члена речення [2, с. 8 – 9]. Серед основних морфологічних засобів його вираження є прийменники *за, від / од* та порівняльний сполучник *ніж / аніж*, обмеженіше вживають порівняльний сполучник *як* і зовсім обмежено, переважно в розмовному мовленні та усній народній творчості, – порівняльний сполучник *чим*. Ці прийменники і порівняльні сполучники є виразниками порівняльного семантико-синтаксичного відношення між прикомпаративним керованим другорядним членом речення з об'єктним значенням і прислівниковим компаративом у певній формально-синтаксичній позиції чи кількома членами основного речення. Якщо ж у позицію прикомпаративного керованого другорядного члена речення потрапляє числівник, числівниково-іменникова сполука, іменник кількісної чи темпоральної семантики, то компаративи прислівників міри й ступеня (*більше, менше*), означальних просторових (*ближче, далі, вище, нижче, глибше*) та означальних часових (*раніше, пізніше, довше*) разом із названими прийменниками та порівняльними сполучниками формують відкомпаративні складені прийменники [Там само, с. 9]. У цій позиції вони нейтралізують

значною мірою порівняльне значення своїх базових прислівникових компаративів, але не цілком, бо ще вживаються з їхніми постфіксами *за, від / од,ніж / аніж, як, чим*. Незважаючи на те, що названі прийменники в українській мові широко вживають для приєднання прикомпаративного компонента зі значенням об'єкта порівняння, вони обмежено зливаються з прислівниковим компаративом у причислівниковій позиції у складений прийменник. „Словник українських прийменників. Сучасна українська мова” зафіксував кілька таких прийменників, зокрема *більше від, більше за* [7, с. 27], *ближче від, ближче за* [Там само, с. 28], *вище від, вище за* [Там само, с. 51], *нижче від, нижче за* [Там само, с. 216], *глибше від, глибше за* [Там само, с. 64 – 65], *раніше від, раніше за* [Там само, с. 293], проте лише деякі речення, узяті переважно з інтернетівських видань, ілюструють уживання їх як відкомпаративних складених прийменників, пор.: *Пірнати глибше від 20 м без спеціального спорядження дуже небезпечно* (<http://www.temnik.com.ua/criticism/3ea6a31075874/>); *Він пірнав глибше за 15 метрів* (<http://tech77.hypermart.net/swift/html>). Як відкомпаративні складені прийменники в цій позиції послідовно функціонують ті, що постали внаслідок злиття компаративів зазначених семантичних груп означальних прислівників і порівняльних сполучників, а саме: *більше ніж, більше як, більше чим; менше ніж, менше як, менше чим; ближче ніж, ближче як, ближче чим; далі ніж, далі як, далі чим; вище ніж, вище як, вище чим; нижче ніж, нижче як, нижче чим; глибше ніж, глибше як, глибше чим; раніше ніж, раніше як, раніше чим; пізніше ніж, пізніше як, пізніше чим; довше ніж, довше як, довше чим* та ін. Повного реєстру таких аналітичних утворень немає в українській мові. Деякі дослідники нараховують їх з усіма можливими варіантами понад сто [2, с. 7]. Установити склад відкомпаративних складених прийменників важко тому, що їх кваліфікують досить непослідовно. Це засвідчують два словники, які майже одночасно побачили світ. У „Словнику еквівалентів слова української мови” А. Лучик, куди потрапила частина одиниць такої складеної будови, одні з них, зокрема *більше (більш) ніж (чим), більше як, раніше (раніш) ніж (аніж), раніше (раніш) як, не більше (більш), не більше (більш) як (ніж)*, потрактовано як прислівники [9, с. 41, 174, 139], інші (*не менше (менш), не менше (менш) як (ніж)*) – як аналоги прислівників [Там само, с. 145]. „Словник українських прийменників. Сучасна українська мова” зовсім не подає окремих відкомпаративних складених прийменників, що мають у своєму складі порівняльні сполучники *ніж / аніж, як, чим*. Лише деякі з них тут представлені як компоненти інших складених прийменників. Це – *більш(е) (а)ніж, більш(е) як, не більш(е) (а)ніж, не більш(е) як, менш(е) (а)ніж, менш(е) як, не менш(е) (а)ніж, не менш(е) як*, що поєднані з прислівниками на зразок *заввишки, завглибки, завгрубки, завдовжки, завтовшки, завширшки*, або ж з іменниками виміральної семантики у формі орудного відмінка, такими як *вагою, вартістю, масою, місткістю, міцністю, об'ємом, обсягом, площею, протяжністю, радіусом, силою, сумою, частотою*,

чисельністю, числом або ж із прийменниково-відмінковою формою на зразокз / із висоти, з / із відстані, з / із глибини, з інтервалом, з / із кутом, з / із периметром, з / із періодом, з / із радіусом, зі значенням, на висоту, на віддалі, на відстані, на відстань, на глибині, на глибину, під кутом, у кількості й ін. Такі багатокомпонентні аналітичні утворення потрактовано в Словнику як „слова, що тільки за аналогією виступають прийменниками”, до того ж з атрибутивною семантикою [7, с. 10]. Крім того, вони становлять обмежену групу слів переважно з кількісним значенням (довжина, глибина, розмір, товщина, ширина, об'єм тощо) [Там само].

Хоч такі відкомпаративні складені прийменники частково зберігають порівняльне значення, але воно переосмислене уже або як кількісно-обмежувальне, або кількісно-просторове, або кількісно-часове, що дає підстави, на думку К.Г. Городенської, „вважати відкомпаративні складені прийменники, ужиті в причислівниковій позиції, модифікаторами відповідно кількісного вияву просторової чи часової локалізації динамічної або статичної предикативної ознаки” [2, с. 9].

На другому етапі препозиціоналізації прислівникових компаративів нейтралізуються їхні обидві опосередковано зумовлені валентністю прислівникових компаративних предикатів стану-відношення позиції – суб'єкта та об'єкта порівняння, показником чого слугує редукція прийменників *за, від / од*, порівняльних сполучників *ніж / аніж, як, чим*, що були формальними показниками об'єктно-порівняльних семантико-синтаксичних відношень, унаслідок чого прислівниковий компаративний компонент зливається вже як нескладений відкомпаративний прийменник з числівниково-іменниковою сполукою або з іменником кількісної чи темпоральної семантики в єдиний детермінантний компонент [5, с. 57], який виражає те саме значення, що й детермінант, сформований відкомпаративним складеним прийменником і тим самим іменником чи тією ж самою числівниково-іменниковою сполукою, пор.: *Художник малював картину **більше ніж**два роки* і *Художник малював картину **більше**двох років*.

Унаслідок препозиціоналізації прислівникових компаративів міри й ступеня *більше, менше*, а також їхніх скорочених варіантів *більш, мени*, поєднаних із порівняльними сполучниками *ніж / аніж, як, чим*, постали відкомпаративні складені прийменники *більше (більш) ніж, більше (більш) як, більше (більш) чим; менше (мени) ніж, менше (мени) як, менше (мени) чим*. Вони виражають кількісне обмеження вияву різних ознак, характер якого залежить від наявності / відсутності в їхньому складі заперечної частки *не*. За її наявності ці складені прийменники, ужиті переважно з числівниково-іменниковою сполукою, визначають крайню верхню (*небільше (більш) ніж, не більше (більш) як, не більше (більш) чим*) та крайню нижню кількісну, кількісно-просторову чи кількісно-часову межу реалізації динамічної або статичної предикативної ознаки (*неменше (мени) ніж, не менше (мени) як, не менше (мени) чим*), напр.: *Баба вставала з ліжка **не більше ніж** надві години* (Любка Дереш); *Я буду ждати **не більше як**'ять хвилини*

(В. Винниченко). Без заперечної частки *не* такі відкомпаративні складені прийменники вказують на перевищення(*більше (більш) ніж, більше (більш) як, більше (більш) чим*) або недосягання (*менше (менш) ніж, менше (менш) як, менше (менш) чим*) кількості або кількісно-просторової чи кількісно-часової межі, визначеної числівниково-іменниковою сполукою, напр.: *...та сама особа не може бути Президентом України **більше ніж**два строки підряд* (Конституція України); *Трійнята, що народилися з вагою трохи **більше ніж**півкілограма, святкують перший день народження* (Високий Замок, 27.11.12); *Український бігун відстав на фініші від африканського **менш ніж**на півтора метра* (Україна молода, 23.08.06); *Менше як*за хвилину потяг рушив (Ю. Андрухович); *Горілки вартістю **менше ніж**30 гривень не буде* (Високий Замок, 01.03.13); *Тут [у Києві] **менш ніж**задобу випала місячна з лишком кількість опадів* (Україна молода, 26.03.13).

В українській класичній та новітній українській літературі, а також в офіційно-діловому та публіцистичному стилях досить очевидна тенденція до вживання похідних прийменників, компаративи яких (*не*) *більше, (не) менше* поєднуються з порівняльним сполучником *як*, що є ознакою розмовного стилю, пор.: *Нараду щойно розпочато, Тягтиметься, розуміється, в цих балакунів **не менше як** дві-три години* (В. Винниченко); *...я ж упіймав чотири рибини **менше як** за годину...* (Ю. Мушкетик); *М'ячів було багато, на кожного футболіста **не менше як** по одному* (В. Нестайко); *Дах послужить церкві **не менше як** сто років* (Високий Замок, 09.11.12); *Закарпатські міліціонери знайшли злодія **менше як** за 5 хвилин (7 днів, 04.08.12); Більшість українців відкладають **менше як** 500 грн. на місяць* (<http://galinfo.com/ua/news/121154.html>).

Характерно, що прислівникові компаративні компоненти *більше, менше* в складі похідних прийменників нерідко вживають в усіченій формі *більш, менш*, причому навіть в офіційних документах і до того ж переважно з порівняльним сполучником *як*, пор.: *Відомство Клименко пропонує збільшити ціни на акцизні марки **більш ніж** удвічі* (Високий Замок, 04.02.13); *Він... знявся **більш як**уртьохстахфільмах* (Газета по-українськи, 20.10.06); *За **більш як**десять років було намито понад 4 мільйони кубічних метрів ґрунту* (Україна молода, 13.03.13); *Таких страшних снігопадів о цій порі року в Україні не було **більш як**століття...* (Україна молода, 26.03.13); *...колишню пам'ятку архітектури оцінили **менш ніж**у3тисячідоларів*(Україна молода, 15 – 16.03.13); *Сто двадцять коней, підкованих **менш ніж**за добу в домашній кузні Бежуків, – рекорд...*(Україна молода, 29 – 30.03.13); *Законопроект про внесення змін до Конституції України... вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало **не менш як**дві третини від конституційного складу Верховної Ради України* (Конституція України); *Законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий до Верховної Ради України Президентом України або **не менш як**трьетиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України* (Конституція України).

У процесі подальшої препозиціоналізації в причислівниковій позиції таких відкомпаративних складених прийменників зазнають редукації їхні порівняльні сполучники *ніж* / *аніж*, *як*, *чим*, унаслідок чого в межах того самого кількісного, кількісно-просторового та кількісно-часового значення постають відкомпаративні прості прийменники. Саме тому рівнозначними є відкомпаративні складені і прості прийменники *більше ніж*, *більше як* і *більше*; *не більше ніж*, *не більше як* і *не більше*; *менше ніж*, *менше як* і *менше*; *не менше ніж*, *не менше як* і *не менше* у складі детермінантних членів речення, де вони поєднані із числівниково-іменниковою сполукою, пор.: *Вона пропрацювала в школі **більше ніж 20 років*** і *Вона пропрацювала в школі **більше 20 років***; *Батьки прожили у шлюбі **менше ніж 10 років*** і *Батьки прожили у шлюбі **менше 10 років***. Характерно, що відкомпаративні прості прийменники *більше* (*більш*), *не більше*, *менше* (*менш*), *не менше* зафіксовані і в граматичних описах української мови [1, с. 207], і в довідкових виданнях, але знову ж таки непослідовно. Наприклад, у „Словнику українських прийменників. Сучасна українська мова” є прийменники *більш*, (*не*) *більше* [7, с. 26 – 27], але немає *менш*, (*не*) *менше*.

Відкомпаративні складені і прості прийменники розрізняються за функціонально-стильовими сферами: перші закріплені за книжними стилями, зокрема, домінують в офіційно-діловому та науковому стилях (напр.: *Верховна Рада України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, створює тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувала **не менш як одна третина** від конституційного складу Верховної Ради України* (Конституція України), другі поширені здебільшого в розмовному мовленні та художній літературі (напр.: *Але **не встиг** Подорожній роздивитись, звідки починати, як **не менше десяти** голосів підхопили текст* (О. Довженко); *Його **чотирнадцять синів і не менш п'ятидесяти онуків** теж були діяками* (О. Довженко), звідки нерідко проникають до мови газетної періодики (напр.: *Після аварії молдовського судна біля узбережжя Одеси утворилася гігантська нафтова пляма площею **більше п'ятитисяч квадратних метрів*** (Україна молода, 15 – 16.03.13); ***Більше двох років** тому з могили заслуженого тренера України Володимира Нагорного зник монумент...* (Україна молода, 13.03.13); *На дорогах міста Львова лежало **більше 2 млн. кубометрів снігу*** (Україна молода, 26.03.13); *Шлюб... **тривав менше трьох років*** (Україна молода, 20.03.13). Зважаючи на те, що конструкції з такими відкомпаративними прийменниками, особливо із простими, органічніші для російської мови, деякі дослідники пропонують замість прийменників *більше ніж*, *більше* вживати прийменник *понад*, а замість *менше ніж*, *менше* – прийменник *близько* [2, с. 10]. Пор.: *Вона пропрацювала в школі **більше ніж 20 років***; *Вона пропрацювала в школі **понад 20 років***; *Батьки прожили в шлюбі **менше ніж 10 років***; *Батьки прожили в шлюбі **менше 10 років***; *Батьки прожили в шлюбі **близько 10 років***, а замість *не менше* (*менш*) *ніж*, *не менше* (*менш*) *як* – відкомпаративні прийменники *найменше*, *щонайменше*,

пор.: ...для відновлення сил знадобиться **не меншеяк** бтижнів; ...для відновлення сил знадобиться **не менше** бтижнів і ...для відновлення сил знадобиться **щонайменше**бтижнів(Україна молода, 14.03.13).

Відкомпаративні складені прийменники, що постали в причислівниковій позиції на основі прислівникових компаративів з первинною просторовою семантикою (*ближче, далі, вище, нижче, глибше*) і порівняльних сполучників *ніж / аніж, як, чим*, виражають різні параметри кількісно-просторового обмеження реалізації динамічної або статичної ознаки. У поєднанні із заперечною часткою *не* такі складені прийменники визначають крайню верхню (*не вище ніж, не вище як, не вище чим*) та нижню межу (*не нижче ніж, не нижче як, не нижче чим, не глибше ніж, не глибше як, не глибше чим*), кількісно-просторові параметри вертикальної та горизонтальної локалізації динамічної ознаки (*не ближче ніж, не ближче як, не ближче чим, не далі ніж, не далі як, не далі чим*), напр.: *Бродський пропонує відкривати нові аптеки **не ближче як** за 200 метрів від тих, що вже працюють* (http://ppa.gov.ua/press_center/economic_news/34988/); *Найближчий „двійник” Землі може бути **не далі ніж** 13 світлових років* (<http://www.osvita.org.ua/news/69105.html>). Уживаючись без заперечної частки *не*, ці складені прийменники акцентують на перевищенні визначеної числівниково-іменниковою сполукою кількісно-просторової межі, напр.: *Якщо смітник вашого будинку розміщений **далі ніж** 100 м, ви можете письмово звернутися до начальника комунального відділу районної адміністрації...* (Високий Замок, 22.05.08).

Подальша препозиціоналізація відкомпаративних складених прийменників, сформованих на основі компаративів означальних просторових прислівників, відбувається вибірково. Більшість із них не трансформується в такі ж прості прийменники в причислівниковій позиції в межах кількісно-просторового значення детермінанта або придієслівного керованого другорядного члена речення, тобто *ближче ніж, далі ніж, вище ніж, нижче ніж, глибше ніж, мілкіше ніж* у зазначеній позиції не перетворюються на *ближче, далі, вище, нижче, глибше, мілкіше*, пор.: *Новий будинок збудували **ближче ніж** за 50 метрів; Дівчина метнула диск **далі ніж** на 14 метрів; М'яч підстрибнув **вище ніж** на 5 метрів; Земснаряд опускають у воду **глибше ніж** на 3 метри*. Лише два з них, а саме *вище* і *нижче*, що вказують на діаметрально протилежні параметри вертикальної локалізації чого-небудь щодо просторового орієнтира, можуть уживатися як відкомпаративні прості прийменники, але не в причислівниковій, а в присубстантивній позиції, де вони поєднуються з іменниками, що слугують просторовим орієнтиром для вираження відповідної локалізації дій чи станів на вертикальній осі. Уживання форм вищого ступеня порівняння прислівників місця в нетиповій для них функції прийменника визнає багато українських мовознавців і обмежує склад відкомпаративних простих просторових прийменників двома утвореннями – *вище* і *нижче* [1, с. 207; 8, с.

98 – 99; 4, с. 333; 6, с. 10]. Їх фіксують серед просторових прийменників і підручники та навчальні посібники для вишів [10, с. 462 – 463].

Сполуки іменників з відкомпаративними прийменниками *вище, нижче*, залежні від локативних дієслів, виконують роль складеного керованого другорядного члена речення (пор.: *Кульки літали вище дерев і Кульки літали нижче дерев; Вони опинилися вище горба і Вони опинилися нижче горба*), у реченнях з дієслівними присудками нелокативних значень – складеного детермінантного другорядного члена речення (пор.: *Хлопця схопили вище (нижче) ліктя; Спортсмен поранив ногу вище (нижче) коліна*).

У дослідників немає єдиної думки про втрату такими просторовими прийменниками порівняльного значення. Зокрема, І.Р. Вихованець кваліфікував *вище, нижче* як відкомпаративні просторові прийменники, що зберігають відтінок порівняння або зіставлення, але з їхнім просторовим переосмисленням [1, с. 207].

На думку Н.М. Костусяк, прислівникові компаративи місця, уживаючись у ролі прийменників, нейтралізують своє лексичне значення і набувають узагальненішого характеру. Свою думку вона проілюструвала такими реченнями: *Славута обрізав коневі копито, змастив маззю для затягування ран, натягнув цупку шкіряну панчошу і зав'язав її сирицею вище бабки* (В. Малик); – *Ні, ні, – заперечила [Марія], натягаючи яшмак нижче підборіддя* (Р. Іванчук) [8, с. 52].

К.Г. Городенська вважає, що просторові компаративи *вище, нижче* в цій присубстантивній позиції зазнали значної нейтралізації порівняльного значення, про що свідчить передусім те, що „вони вживаються тут уже без своїх постфіксів – прийменників *за, від, проти* та ін.” [6, с. 10]. Унаслідок поєднання з іменниками, що слугують критерієм визначення кількісного вияву дії, у просторових прийменниках *вище, нижче*, на думку дослідниці, розвинулося кількісно-просторове значення, напр.: *Трава виросла вище колін; Коса виросла нижче пояса* [Там само, с. 10]. Із цим значенням обидва названі відкомпаративні прості прийменники зафіксував і „Словник українських прийменників. Сучасна українська мова”, де їх проілюстровано, зокрема, такими реченнями: *Вище діагоналі – показники генетичних відстаней за Неєм* (С. Кравченко) [7, с. 50]; *Іде [сніговик], ступає неквапливо, і довга-довга борода, як білий сніг, блискучо-сива, аж нижче пояса спада* (В. Забіла) [7, с. 216]. Крім них, тут подано в причислівниковій позиції і вторинний амбівалентний прийменник *глибше*, проте в реченні, що ілюструє таке його використання, відповідно до норм української літературної мови потрібно було вжити відкомпаративний складений прийменник *глибше за*, пор.: *До глибини 300 – 500 м температура води тут швидко знижується, потім до 1200 – 1500 м зниження температури відбувається повільніше, глибше 1500 м (треба: *глибше за*) вона майже не змінюється* (<http://svit.ukrinform.com:8101/planet2.shtml>). У цьому ж Словнику зафіксовано і вторинний амбівалентний прийменник *ближче*, ужитий у реченні-ілюстрації в присубстантивній позиції зі значенням

просторової близькості, замість якого треба було вжити складений прийменник *ближче до*, пор.: *Треба пошукати кращого місця, ближче Дніпра* (потрібно: *ближче доДніпра*), *щоб можна було в разі потреби втекти на байдаки* (А. Чайковський) [7, с. 27 – 28].

Нарешті, відкомпаративні прості прийменники *вище, нижче* можуть бути виразниками лише кількісного значення, коли „вони диференціюють відповідно плюсову та мінусову температуру щодо 0° С, пор.: *У Києві 2° вище нуля; Уночі 10° нижче нуля*” [6, с. 10] або ж визначають температуру здійснення чого-небудь, виступаючи у складі прислівного некерованого другорядного члена речення з атрибутивною семантикою, напр.: *Зі зростанням температури інтенсивність піку ІПСП 281 нм зменшується в інтервалі 8 – 12° С, а потім зростає при температурі вище 35 °С* (В. Берест). Колиж такі прийменники поєднуються із часткою *не*, то виражають кількісно-обмежувальне значення, передусім крайню межу температурного режиму зберігання чого-небудь. У такому разі вони вживаються із числівниками на позначення температури, яку записують цифрою, перед якою ставлять знак + чи – , а після температури – знак С, напр.: *Лікарські препарати рекомендують зберігати при температурі не вище +25° С; Прати у воді, температура якої не нижче +36 °С*.

Компаративи означальних прислівників часу разом із такими ж компаративами місця виокремлено в найпериферійнішу групу ступеньованих прислівникових утворень, що вживаються в ролі прийменників [8, с. 52]. Склад часових компаративів обмежують переважно двома формами – *раніше* і *пізніше*, дехто з дослідників додає до неї форму *довше* [2, с. 7]. Відкомпаративні складені прийменники з усіма цими трьома формами і трьома порівняльними сполучниками *ніж / аніж, як, чим*, подала К.Г. Городенська, причому без частки *не* і з нею: *раніше ніж / аніж, раніше як, раніше чим; пізніше ніж / аніж, пізніше як, пізніше чим; довше ніж / аніж, довше як, довше чим; не раніше ніж / аніж, не раніше як, не раніше чим; не пізніше ніж / аніж, не пізніше як, не пізніше чим; не довше ніж / аніж, не довше як, не довше чим* [2, с. 7]. У „Словнику еквівалентів слова української мови” А. Лучик зафіксовано лише аналітичні прислівники *раніше (раніш) ніж (аніж)* та *раніше (раніш) як* [9, с. 134]. „Словник українських прийменників. Сучасна українська мова” подав такі відкомпаративні складені темпоральні прийменники, як *раніше за, раніше від, (не) пізніше(а) ніж за... до* [7, с. 251, 293]. Н.М. Костусяк зовсім не виділяла відкомпаративних складених прийменників, аналіз форм вищого ступеня порівняння прислівників часу в ролі прийменників вона обмежила одним простим відкомпаративним прийменником *раніше* [8, с. 99].

Відкомпаративні складені прийменники виражають обмеження кількісно-часової реалізації динамічної або статичної ознаки. Крайню межу часової попередності реалізації дії щодо часового орієнтира визначають складні прийменники *не раніше (раніш) ніж, не раніше (раніш) як, не раніше (раніш) чим*, а таку ж межу часової наступності – складені прийменники *не*

*пізніше (пізній) ніж, не пізніше (пізній) як, не пізніше (пізній) чим, напр.: При визначенні кандидатів у члени ради фонду рада розглядає заяви, що надійшли до ради фонду разом із заповненими анкетними даними, **не раніше ніж** за 30 календарних днів до дня розсилання письмових повідомлень про проведення спільних зборів засновків та учасників фонду (Закон України „Про недержавне пенсійне забезпечення”; Аванс виплатити **не раніше ніж** 15 січня; Будівництво баскетбольної арени у Львові повинно розпочатися **не пізніше** яку квітні... (<http://galinfo.com.ua/news/127496.htm>). Мінімальне обмеження тривалості дії встановлюють за допомогою відкомпаративних складених прийменників *не довше ніж, не довше як, не довше чим, напр.: Депутати вирішили – зарплату можна затримувати **не довше як** на 7 днів (Сім'я і дім, 14.03.13); Пігулки вживати **не довше ніж** три тижні. Без заперечної частки *не* у своєму складі ці відкомпаративні часові прийменники визначають перевищення крайньої межі часової попередності або часової наступності чи меж тривання дії, окреслених числівниково-іменниковою сполукою, напр.: Хворий пив мікстуру **довше ніж** місяць; Автобус прибув **пізніше ніж** на дві години; Будинок здано в експлуатацію **пізніше ніж** на рік.**

Наступний етап препозиціоналізації таких відкомпаративних складених прийменників у причислівниковій позиції передбачає перетворення їх на відкомпаративні прості прийменники. Послідовніше перетворюються ті складені прийменники, що мають заперечну частку *не*, тобто *не раніше ніж, не раніше як* → *не раніше*; *не пізніше ніж, не пізніше як* → *не пізніше*; *не довше ніж, не довше як* → *не довше*, пор.: ...новообраний парламент почне працювати **не раніше як** 10 грудня і **не пізніше ніж** 19 грудня 2012 року (Високий Замок, 05.11.12) → ...новообраний парламент почне працювати **не раніше** 10 грудня і **не пізніше** 19 грудня 2012 року; Президент може оголосити дострокові вибори **не пізніше як** 25 квітня (Газета по-українськи, 03.04.09) → Президент може оголосити дострокові вибори **не пізніше** 25 квітня. Вони широко вживані в мові законодавства, у розпорядчих документах (інструкціях, приписах, рецептах тощо) та інших матеріалах, де визначають крайні часові межі виконання певних дій чи завершення станів, пор.: Аванс виплатити **не раніше** 15 січня; ...ще недавно вважалося, що пандемія синдрому набутого імунodefіциту досягне свого піку **не пізніше** 2000 року (Дзеркало тижня, 19.07.02); Пігулки вживати **не довше** трьох тижнів; На фортепіано грають **не довше** трьох годин (Газета по-українськи, 21.12.12). Такі відкомпаративні часові сполучники із часткою *не* можуть уживатися і в присубстантивній позиції, вираженій переважно іменником часової семантики із залежними від нього словами, що разом виконують роль часового орієнтира, щодо якого обмежують виконання дії, напр.: Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але **не раніше** дня його опублікування (Конституція України); Питання відставки уряду треба розглянути **не пізніше** середи (Голос України, 15.04.13); Березовського поховать **не раніше** літа (<http://zik.ua/ua/news/2013/04/05/402740>).

Відкомпаративні складені прийменники без заперечної частки *не* (*раніше ніж, раніше як; пізніше ніж, пізніше як; довше ніж, довше як*)у причислівниковій позиції не корелюють із відкомпаративними простими прийменниками *раніше, пізніше, довше*, бо другі „поєднуються лише з небагатьма іменниками, що можуть слугувати часовим орієнтиром виконання дії” [2, с. 11]. І.Р. Вихованець обмежив прийменники *раніше, пізніше* тільки родовим відмінком іменників. Зокрема, *раніше* подав разом із такими прийменниками, як *до, проти* та *напередодні*, об'єднавши їх спільним значенням часової попередності щодо часового орієнтира, зауваживши водночас, що вони „розрізняються за додатковими семантичними ознаками: *до* і *раніше* стосуються недиференційованого часового моменту, прийменник *проти* – найближчої часової попередності, прийменник *напередодні* – одного з моментів за день до проміжку часу, вираженого прийменниково-відмінковою формою” [1, с. 128]. *Пізніше (пізніш)* він зарахував до семантичної групи прийменників зі значенням часової наступності, тобто проміжку часу, після якого відбувається щось, куди ввійшли *після, опісля*. На противагу часовим прийменникам попередньої групи усередині цієї семантичної групи немає значеннєвої диференціації: прийменники часової наступності позначають недиференційовано відрізок часу, після якого відбувається що-небудь. Використання прийменника *пізніше* проілюстровано реченням *Навіть уявити не можна, якця жінка встає пізніше сонця!* (М. Стельмах) [Там само, с. 128 – 129]. У цьому реченні відкомпаративний простий прийменник *пізніше* найбільше втратив порівняльне значення і уподібнився прийменникові *після*, протедля української мови в приєднанні до прийменниковій позиції все-таки більш характерне вживання відкомпаративних складених прийменників *раніше за, раніше від, пізніше за, пізніше від, довше за, довше від*, напр.: *Нам обов'язково треба було **раніше за** Книша дістатися берега* (В. Нестайко); *Ми припливли туди ще **раніше за** них* (В. Нестайко); *Денис, тяжкий на бігу, приплентався **пізніше за** всіх*(Г. Тютюнник).

Без первинних прийменників *за, від* як своїх складників відкомпаративні прийменники використовують тоді, коли роль часового орієнтира виконують іменники часової семантики із залежними прикметниками чи іншими іменниками тощо, пор.: *Будівництво школи завершили **раніше** встановленого терміну; Якщо урожай буде зібрано **раніше** строку закінчення дії договору, то за вимогою орендаря орендодавець зобов'язаний прийняти земельну ділянку після збирання врожаю...* (<http://www.vitrenko.org/main/showfile.html>); *Студент прийшов до викладача **пізніше** призначеного часу; Хворі не виходять з карантину **довше** встановленого терміну.* Незважаючи на ці обмеження лексико-граматичного наповнення позиції часового орієнтира, у сучасних граматичних описах української літературної мови відкомпаративні часові прості прийменники *раніше (раніш), пізніше (пізніш)* подані як такі, що поєднуються з родовим відмінком іменника [1, с. 218; 4, с. 338 – 339].

Про вживання компаративів якісно-означальних прислівників у ролі прийменників зовсім не йдеться у дослідженнях категорії ступенів порівняння. Проте очевидним, неспростовним є те, що деякі якісно-означальні прислівникові компаративи так само, як і компаративні прислівники міри й ступеня, означальні просторові та часові, у причислівниковій позиції поєднуються із порівняльними сполучниками *ніж* / *аніж*, *як*, *чим*, що є однією з основних умов формування відкомпаративних складених прийменників. Безперечно, що межі препозиціоналізації таких компаративів, зважаючи на великий кількісний склад групи якісно-означальних прислівників, досить незначні: її можуть зазнавати лише деякі компаративи, серед яких – *частіше*, *рідше*, *швидше*, *дешевше*, *дорожче* та ін. Вони утворили відкомпаративні складені прийменники, що вживаються без заперечної частки *не* (*частіше ніж*, *частіше як*, *частіше чим*; *швидше ніж*, *швидше як*, *швидше чим*; *дешевше ніж*, *дешевше як*, *дешевше чим*; *дорожче ніж*, *дорожче як*, *дорожче чим*) та із цією часткою (*не частіше ніж*, *не частіше як*, *не частіше чим*; *не швидше ніж*, *не швидше як*, *не швидше чим*; *не дешевше ніж*, *не дешевше як*, *не дешевше чим*; *не дорожче ніж*, *не дорожче як*, *не дорожче чим*). Крім того, у цих прислівникових компаративів диференційоване лексико-семантичне наповнення позиції, з якою вони пов'язуються. Складені прийменники, що мають у своєму складі компаративні компоненти *частіше*, *рідше*, поєднуються з іменником *раз* або із сполукою цього іменника та власне-кількісного числівника, які вказують на частотність чого-небудь (пор.: *Ласування чіпсами частіше ніж раз на тиждень викликає рак простати* (<http://tsn.ua/zdorovya/lasuvannya-chipsami-chastishe-nizhe-raz-na-tizhden-viklikaye-rak-prostati-282802.html>); *Компанії готові збільшувати зарплату не частіше ніж раз у рік* (http://impress.ua/news/kompanii-gotovi-zbilshuvaty-zarplatu-ne-chastishe-nizh-raz-v-rik-ernstyoung_16636.html); *Кожен шостий українець „перевдягається” рідше ніж раз на рік* (Високий Замок, 09.11.12); складені прийменники із компаративним компонентом *швидше* обмежені сполучуваністю із числівниково-іменниковою сполукою, що визначає термін виконання чого-небудь (напр.: *Реконструкція пологового завершиться не швидше ніж через півроку* (<http://gazeta1.com/index.php/uk-UA/126-novini-dnya/6958-rekonstruktsiya-pologovogo-zavershitsya-ne-shvidshe-nizh-cherez-pivroku>); *Матеріальна допомога надійде не швидше ніж за три тижні*); нарешті, складені прийменники із компаративними компонентами *дорожче*, *дешевше* можуть поєднуватися з числівниково-іменниковою сполукою або числівником, що обмежують вартість чогось (напр.: *В обмінниках долар можна купити не дешевше ніж за 8,33* (Високий Замок, 15.11.12); *Цієї весни картоплю продаватимуть не дорожче ніж по три гривні за кілограм*.

Специфіка подальшої препозиціоналізації відкомпаративних складених прийменників, утворених з компаративів якісно-означальних прислівників, полягає в тому, що у відкомпаративні прості прийменники в

причислівниковій позиції трансформуються лише ті, які мають заперечну частку *не*, що споріднює їх із такими самими відкомпаративними складеними прийменниками, сформованими на основі компаративів означальних часових прислівників. Отже, трансформуватися можуть складені прийменники *не частіше ніж, не частіше як, не рідше ніж, не рідше як, не швидше ніж, не швидше як, не дорожче ніж, не дорожче як, не дешевше ніж, не дешевше як, не раніше ніж, не раніше як, не пізніше ніж, не пізніше як, не довше ніж, не довше як*. У межах спільного часового значення вони перетворюються на відкомпаративні прості прийменники *не частіше, не рідше, не швидше, не дорожче, не дешевше*, що так само об'єднуються із числівниково-іменниковою формою в детермінантний другорядний член речення з кількісно-часовим значенням, пор.: *Компанії готові збільшувати зарплату не частіше ніж разу рік* (http://impress.ua/news/kompanii_gotovi_zbilshuvaty_zarplatu_ne_chastishe_nizh_raz_v_rik_ernstyoung_16636.html) → *Компанії готові збільшувати зарплату не частіше одного разу на рік; Флюорографію потрібно робити не рідше ніж один раз на рік* → *Флюорографію потрібно робити не рідше одного разу на рік; Вантажівки рухатимуться не швидше ніж 60 км на годину* → *Вантажівки рухатимуться не швидше 60 км на годину; Горілку продаватимуть не дешевше ніж 30 грн за півлітрову пляшку* → *Горілку продаватимуть не дешевше 30 грн за півлітрову пляшку*.

За відсутності заперечної частки *не* такі відкомпаративні складені прийменники не можуть уживатися в причислівниковій позиції як прості прийменники. Тільки в розмовному мовленні, очевидно, під впливом російської мови іноді трапляються такі вживання, що суперечить граматичній нормі української літературної мови, пор.: *Вони зустрічаються рідше двох разів на тиждень; Велосипед коштує дорожче п'яток м'ячів; Один кілограм цибулі коштує дешевше трьох кілограмів картоплі*.

У граматиках української літературної мови не подають вторинних прийменників, утворених від компаративів якісно-означальних прислівників, оскільки в процесі препозиціоналізації вони не зазнають цілковитої нейтралізації вихідних значень частотності (*частіше, рідше*), швидкості (*швидше*) та вартості (*дорожче, дешевше*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р.Вихованець. – К.: Наукова думка, 1980. – 286 с.
2. Городенська К. Відкомпаративні прийменники української мови : структура, функції та особливості вживання / Катерина Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 7 – 12.
3. Городенська К. Власне- та невласне-прийменникові семантико-синтаксичні функції / Катерина Городенська // Південний архів. Філологічні науки : зб наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2003. – С. 6 – 9.

4. Городенська К. Прислівник. Службові слова-морфеми. Слова-речення / Катерина Городенська // Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – С. 298 – 390.
5. Городенська К.Г. Синтаксична сфера компаративних і суперлативних прислівників міри і ступеня / К.Г. Городенська // *Ucrainica II. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury: Sborník článků.* – Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. – 1 část. – С. 53 – 64.
6. Городенська К.Г. Синтаксичні позиції ступеньованих прислівників з первинною локативною семантикою / К.Г.Городенська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – Вип. 2. – С. 6 – 11.
7. Загнітко А.П. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А.П.Загнітко, І.Г.Данилюк, Г.В.Ситар, І.А.Щукіна. – Донецьк: БАО, 2007. – 416 с.
8. Костусяк Н.М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Костусяк Наталія Миколаївна. – К., 1998. – 228 с.
9. Лучик А.А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов / А.А.Лучик. – К.: Довіра, 2001. – 217 с.
10. Сучасна українська літературна мова: [підручник]. / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; [за ред. А.П. Грищенка]. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів/ Юрій Андрухович. – К.: Критика, 2006. – 276 с.
2. Винниченко В.К. Краса і сила: [повість та оповідання] / В.К.Винниченко. – К.: Дніпро, 1989. – 750 с.
3. Високий замок (тижневик), м.Львів.
4. Газета по-українськи (щоденна газета для всієї родини), м.Київ.
5. День (щоденна всеукраїнська газета), м.Київ.
6. Дереш Любко. Намір! / Любко Дереш. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 272 с.
7. Дзеркало тижня (міжнародний громадсько-політичний тижневик), м.Київ.
8. Довженко О.П. Твори: В 5-ти томах./ О.П.Довженко . – К.: Дніпро, 1984. – Т.1. – 439 с.
9. Мушкетик Ю.М. Обвал : [повісті та оповідання] / Ю.М.Мушкетик. – К.: Рад. письменник, 1985. – 381 с.
10. Нестайко В.З. Тореодори з Васюківки: [трилогія про пригоди двох друзів] / В.З.Нестайко. – К.: Веселка, 2002. – 438 с.
11. Поступ (щоденна львівська інтернет-газета), м. Львів.
12. Тютюнник Г. Твори: [оповідання]. В 2-х т. / Григорій Тютюнник. – К.: Молодь, 1984. – Т.1. – 328 с.; Т.2. – 328 с.
13. Черногуз О.Ф. Аристократ із Вапнярки : [сатиричний роман] /О.Ф. Черногуз. – К. : БібліоВУС, 1996. – 400 с.
14. Україна молода (щоденна інформаційно-політична газета), м.Київ.
15. Українська правда (інтернет-газета).